

JEAN JACQUES ROUSSEAU

RASPRAVA O PORIJEKLU
I OSNOVAMA NEJEDNAKOSTI
MEĐU LJUDIMA

DRUŠTVENI UGOVOR

ŠKOLSKA KNJIGA 1978

O DRUŠTVENOM UGOVORU ILI O
NAČELIMA POLITIČKOG PRAVA
OD J. J. ROUSSEAU, A,
GRADANINA ŽENEVE

Foederias aequas
Dicamus leges¹
Aeneid, XI

¹ Predložimo sporazum čiji će uvjeti biti za sve jednaki (VIRGILIJE, *Enejida*, XI, 321).

I POGLAVLJE PREDMET OVE PRVE KNJIGE

Čovjek se rađa slobodan, a posvuda je u okovima.⁴ Tako se on smatra gospodarom, a ipak je istina da je rob više od njih.⁵ Kako je došlo do te promjene? Zanimarujem to.⁶ Što bi je moglo učiniti zakonitom?⁷ Vjerujem da mogu odgovoriti na to pitanje.

Kada bih se obazirao samo na silu i učinak što iz nje proizlazi, rekao bih: »Dok je jedan narod primoran da se pokorava i pokorava se, dobro čini. Čim može stresti jaram i strese ga, čini još bolje. Jer, nanovo stječući slobodu s istim pravom s kojim mu je oduzeta, on ima osnova da je ponovo zadobije, ili je nije ni imao pa mu se nije mogla oduzeti.« Ali društveni poredak je sveto⁸ pravo koje je osnova svim drugima. Međutim, to pravo ne proizlazi iz prirode, ono je, dakle, zasnovano na konvencijama. Treba saznati koje su to konvencije. Prije nego što stignem dotle, moram obrazložiti ovu svoju tvrdnju.

⁴ Rousseau se odlikuje sposobnošću da izlaganje započne nekom sjajnom misli. Čini se na izgled, da ova rečenica proturječi onome što je on rekao o Ženevi: *rođen kao pripadnik jedne slobodne države*. Ženeva je izuzetak.

⁵ Čovjek se rađa slobodan. Za nas bi se to moglo činiti pogrešno: primitivni čovjek potčinjen je prirodnim silama. Ali Rousseau razlikuje »dvije vrste ovisnosti: ovisnost o stvarima, budući da nema nikakova moralnog značenja, ne škodi slobodi i ne stvara poroke: a budući da ovisnost o ljudima remeti sve i stvara poroke, zbog nje su i gospodar i rob uzajamno navedeni na zlo«. (*Emile*, II, strana 79–80, »Znanje«, Beograd, 1950.)

Rousseau, dakle, ovdje pod slobodom smatra samo slobodu u odnosu prema drugim ljudima.

⁶ Rousseau je često izlagao ideju da u društvu bogati i moćni također trpe od društvenog poretka. Oni su robovi shvaćanja. Primijetiti ćemo da prva rečenica ima politički, a druga moralni smisao. To je ostalo omiljelo ponašanje građanskih publicista, koji žale nesreću milijardera isto kao i jad onih koje oni iskorištavaju.

⁷ On je to ipak objasnio u *Raspravi o nejednakosti*. Ali to djelo bilo je povijesna pretpostavka, koju je ovdje namjerno ostavio po strani. Ne radi se o činjenicama, već o pravu.

⁸ Ovdje je postavljen središnji problem *Društvenog ugovora*: u kojim se uvjetima promjena kojom je čovjek izgubio svoju prirodnu slobodu može smatrati zakonitom? Odgovor će biti: treba poštovati društveni ugovor što daje čovjeku građansku slobodu u zamjenu za prirodnu.

»Sveto«, to jest ono što ne nalazi svoje opravdanje nigdje drugdje do u sebi samom. Rousseau ovdje optužuje one koji pravdaju monarhistički poredak činjeničnim stanjem.

V. POGLAVLJE TREBA UVIJEK DOĆI DO PRVOG SPORAZUMA

Kada bih se i složio sa svim što sam dosad pobijao, pobornici despotizma time se ne bi mnogo okoristili. Uvijek će biti velike razlike između podjarmljivanja mnoštva i upravljanja društvom. Kad bi i rastrkani ljudi bili postepeno podređivani samo jednome, ma u kolikom broju oni bili, ja tu vidim samo gospodara i robove, a ne narod i njegova vođu. To je, ako hoćemo, sakupljanje, a ne udruživanje, tu nema ni javnog dobra ni političkog tijela. Taj čovjek, pa podjarmio on i pola svijeta, samo je pojedinac. Njegov interes, odijeljen od interesa drugih, uvijek je samo privatni interes. Kada taj čovjek nestane, njegovo carstvo poslije njega ostane rastrkano i bez veza, kao što se hrast, pošto ga vatra proždre, raspadne i pretvori u šaku pepela.

Jedan se narod, kaže Grotius, može podložiti nekom kralju. Po Grotiusu je narod, dakle, narod prije nego što se podloži kralju. Čak i taj dar je građanski čin, on pretpostavlja javnu odluku. Prije nego što, dakle, ispitamo čin kojim neki narod bira kralja, trebalo bi dobro ispitati čin po kojem je narod narod. Jer budući da taj čin nužno prethodi drugome, on je prava osnova društva.³¹

Ako nema prethodnog sporazuma, u čemu bi se, ako izborna odluka ne bi bila jednoglasna, sastojala obaveza manjine da se podredi odluci većine? I odakle onih sto koji žele jednog gospodara ima pravo izabrati ga za onih deset koji ga ne žele? Zakon o većini glasova sam po sebi znači da postoji sporazum i pretpostavlja, barem jedanput, jednoglasnost.

VI. POGLAVLJE O DRUŠTVENOM SPORAZUMU

Pretpostavljam³² da su ljudi došli do točke u kojoj su zapreke koje su škodile njihovu održavanju i prirodnom stanju postale za njih nepremostive svojim odolijevanjem nad snagama kojima se svaki pojedinac mogao koristiti da bi se održao u tom stanju. Tako se to prvotno stanje više nije moglo održati³³, i ljudski rod bio bi propao da nije promijenio svoj način života.

Ali, kako ljudi nisu mogli smoći nove snage, već samo ujediniti i usmjeriti postojeće, oni nisu imali drugog izlaza da se održe nego da okupljanjem stvore skup snaga koje bi mogle prevladati opiranje i da ih pokrenu samo jednim porivom, složno ih čineći djelotvornim.

³¹ Pufendorf je u stvaranju društva razlikovao dva sporazuma. To razlikovanje prihvatio je Locke i ono je postalo opće prihvaćeno u 17. stoljeću. Rousseau je odbacio drugi sporazum. Čin kojim narod bira kralja nema ništa zajedničkog sa sporazumom.

Ali Rousseau ovdje ne napada samo Grotiusa, koji je samo skicirao teoriju o društvenom ugovoru, već naročito Hobbesa. Možda je ciljao i na Bossueta, koji je bio pod Hobbesovim utjecajem (*Peta napomena o pismima ministra Jurieua*).

³² »Pretpostavljam«: taj pojam naglašava hipotetski, a ne povijesni značaj ugovora. U daljem izlaganju primijetit ćemo važnost pojmova posuđenih iz mehanike: *zbroj sila*, itd.

³³ Rousseau ovdje ne precizira koje su to zapreke što su onemogućile opstanak u prirodnom stanju. Nekoliko točnijih naznaka dao je u *Raspravi o nejednakosti* (51–55) i u *Eseju o porijeklu jezika*. Kao jedan od uzroka promjene navodi se porast stanovništva.

Taj skup snaga mogao se stvoriti samo sudjelovanjem mnogih, ali s obzirom na to da su snaga i sloboda svakog čovjeka bile prva oruđa njegova održanja, kako će ih on založiti a da ne naškodi sebi i ne zanemari skrb koju sebi duguje? Ta teškoća u koju je upalo moje izlaganje može se iskazati ovim riječima:

»Pronaći takav oblik udruživanja što brani i zaštićuje svim zajedničkim snagama osobu i imanje svakog udruženog, i u kojem se svatko, ujedinjavajući se sa svima, pokorava ipak samo sebi i ostaje isto tako slobodan kao i prije.« To je osnovni problem koji rješava društveni ugovor.

Odredbe tog ugovora toliko su određene prirodom čina da ih i najmanja promjena čini bezvrijednim i ništavim, tako da su one, premda možda nikada nisu formalno iskazane, posvuda iste, posvuda prešutno odobrene i priznate,³⁴ sve dok se, ako je društveni sporazum narušen, svatko ne vrati svojim prvotnim pravima i ponovo ne zadobije prirodnu slobodu, gubeći sporazumnu slobodu zbog koje se ove odrekao.

Te odredbe se, naravno, sve svode na jednu, to jest na potpuno otuđenje svakog člana društva sa svim svojim pravima u cjelokupnu zajednicu.³⁵ Jer, prije svega, ako svatko daje sebe čitavog, tek onda su uvjeti jednaki za sve, a budući da su uvjeti jednaki za sve, nitko nema interesa da ih drugima učini tegobnijim.³⁶

Stoviše, budući da se otuđuje bez ostatka, savez je savršen kako to samo može biti i nitko tko je udružen nema više što prigovarati. Jer, ako pojedincima ostane nekoliko prava, a nema nikakva zajedničkog starješine koji bi mogao presuditi njima i javnosti, svatko bi, budući da je na stanovit način sam sebi sudac, uskoro zahtijevao da to bude i drugima.³⁷ Prirodno stanje bi preživjelo i udružjenje bi uskoro postalo tiransko ili bezvrijedno.

Konačno, svatko tko se daje svima ne daje se nikome. I kako nema udruženog na kojeg ne stječemo isto pravo koje mu na sebi ustupamo, dobivamo protuvrijednost za sve što smo izgubili i više snage da očuvamo ono što imamo.

Ako, dakle, iz društvenog sporazuma odstranimo ono što nije njegova bit, otkrit ćemo da se on svodi na ovo: »Svatko od nas ujedinjuje svoju osobnost i svu svoju moć pod vrhovnom upravom opće volje, i primamo u društvo svakog člana kao neodvojivi dio cjeline.«

U tom trenutku, umjesto zasebne osobnosti svakog ugovarača, taj čin udruživanja stvara moralno i kolektivno tijelo, sastavljeno od toliko članova

³⁴ Vrlo je teško pretpostaviti da klauzule što nigdje nisu formulirane budu posvuda prešutno prihvaćene. Rousseau bez sumnje želi reći da su ljudi posvuda nosili u sebi ideju pravednosti, i, budući da su u produbljivanju te ideje došli do ideje implicitne društvenom ugovoru, filozofu je pripalo da je spozna. Očit je apstraktni i idealistički racionalistički značaj takva shvaćanja.

³⁵ Evo što premašuje okvir građanske misli, jer pojedinac žrtvuje sva svoja prava, to jest naročito sva svoja dobra u korist zajednice. Locke, teoretičar građanskog liberalizma, mislio je da prirodno pravo opstoji u društvu: ljudi otuđuju u ruke suverena samo pravo kažnjavanja (Halbwachs). Radi se o spasavanju privatnog vlasništva. Kod Hobbesa postoji potpuno otuđenje, ali ne od svih, jer vladar ne ustupa nikakvo pravo.

³⁶ Čudan je kraj ove rečenice. Ako se svi ne odreknu jednako svojih prirodnih prava, neki bi imali interesa da nametnu čitavom društvu obaveze kojih bi sami bili oslobođeni. (Vidi iduće poglavlje i II, 4.) Ovdje treba istaknuti stalnu Rousseauovu brigu: spriječiti bogate da naruše društveni sporazum u svoju korist.

³⁷ Prema Hobbesu, u prirodnom stanju postoji pravo svih na sve. Rousseau ga u tom pogledu slijedi. Ovdje možemo vidjeti prevodenje na metafizički plan akumulacije kapitala i trke za dobiti. Opasnost je u tome što će bogati, štiteći slobodno korištenje svojih bogatstava, uskoro htjeti prisvojiti u svoju korist političku vlast.

kolika skupština ima glasova, koje istim činom stiče svoje jedinstvo, svoje zajedničko ja, svoj život i volju.³⁸ Ta javna osoba, koja je tako stvorena iz saveza svih ostalih, nekada se zvala *grad*³⁹, a sada se zove *republika* ili *političko tijelo*, koje njezini članovi zovu *država* kada je pasivna, *suveren* kada je aktivna, *vlast* uspoređujući je sa sličnima. Što se tiče udruženih, oni se zajednički zovu *narod*, pojedinačno kao sudionici vrhovne vlasti *građani*, a *podanici* kada su podređeni državnim zakonima. Ali ti se izrazi često brkaju i zamjenjuju jedan drugim; dovoljno je da ih znamo razlikovati kada se upotrebljavaju u svom najtočnijem³⁹ smislu.

REPUBLIKA I POLITIČKO
DRŽAVA - pasivna
SUVEREN - aktivna
NAROD - ljudi
GRAĐANI - sudionici vrh. vlasti
PODANICI - podređeni drž. zakonima

VII POGLAVLJE

O SUVERENU

Iz formule društvenog ugovora vidimo da čin udruživanja sadrži uzajamnu obavezu javnosti s pojedincima i da se svatko, ugovarajući tako reći sa samim sobom, obavezuje u dvostrukom odnosu, to jest kao član suverena prema pojedincima i kao član države prema suverenu. Ali ovdje ne možemo primijeniti pravilo građanskog prava koje ništa ne govori o obavezama preuzetim samim sobom, jer ima dosta razlike između obavezivanja prema sebi i prema cjelini čiji smo dio.

Treba još primijetiti da javna odluka koja može obavezati sve podanike prema suverenu, zbog dva različita odnosa u kojima se svakoga od njih uočava ne može, iz suprotnog razloga, obavezati suverena prema samom sebi i da je, dosljedno tome, protivno prirodi političkog tijela da suveren sebi nametne zakon koji ne bi mogao prekršiti. Budući da se on može razmatrati samo u jednom istom odnosu, on je, dakle, u položaju pojedinca koji ugovara sa samim sobom. Odatle vidimo da nema niti može biti ikakve vrste temeljnog zakona obaveznog za tijelo naroda, pa čak ni društveni ugovor.⁴⁰ To ne znači da se ovo tijelo ne može sasvim dobro obavezati prema drugima u onome što ničim ne ukida ovaj ugovor, jer, u pogledu inozemstva, ono postaje jednostavno biće, pojedinac.⁴¹

³⁸ Društveno tijelo je, dakle, prava osoba, budući da ima svoje ja i svoju volju. To podsjeća na pojam o kolektivnom predstavljanju, omiljen među dirkhajmističkim sociolozima. Postoji ipak bitna razlika: u tom zajedničkom ja nalazi se svaki pojedinac; kolektivnost u Rousseaua nije biće izvan pojedinca.

³⁹ Važno je dobro zapamtiti sve ove definicije da bi se shvatilo sve ono što slijedi. Pripazimo naročito na posebno značenje u Rousseaua riječi *suveren* i *država*.

Suveren ne označava jednu osobu, već cjelinu političkog tijela, ako stvara zakone. Takav smisao nastao je u Ženevi. Vidi tekst na 150 strani gdje Rousseau govori o sebi kao »članu suverena«.

Država nije skup političkih ustanova što počivaju na narodu, kao za nas; ona je čitav narod, ako poštuje zakone.

⁴⁰ Prava suverena mogu ići do ukidanja samoga sebe. Ali onda bi se ljudi vratili u prirodno stanje. (Vidi *Raspravu o nejednakosti*, strana 65—66.) Rousseau je već ustvrdio da ugovor nije neopoziv. Ali on je onda dopuštao teoriju o temeljnim zakonima, koju su primjenjivali neki teoretičari prirodnog prava kako bi ograničili apsolutnu monarhiju. Ta teorija je težila za podjelom suverenosti. Rousseau, koji je otada pobliže proučavao Hobbesa, odbacuje teoriju koju je prihvaćao u svojoj prethodnoj raspravi.

⁴¹ Po Rousseauu, u civiliziranom stanju prirodno stanje opstoji među nacijama, jer je svaka od njih pojedinac koji se povodi za svojim apetitima. Time se objašnjavaju ratovi.

Ali budući da političko tijelo ni suveren postojе samo po svetosti ugovora, oni se nikada ne mogu obavezati, čak ni prema drugima, ičim što ukida taj prvotni čin, kao otuđiti jedan dio samoga sebe⁴² ili se podvrći drugom suverenu. Povrijediti čin po kojem se postojі znači poništiti ga, a ništa stvara samo ništa.

Čim se tako mnoštvo ujedinilo u jedno tijelo, ne može se uvrijediti jedan od članova a da se ne napadne tijelo, a još manje uvrijediti tijelo a da to ne osjete članovi. Tako dužnost i interes podjednako obavezuju dvije ugovorne strane da se uzajamno pomažu, i u tom dvostrukom odnosu isti ljudi moraju nastojati da ujedine sve probitke što o njemu ovise.

Ali budući da je suveren stvoren samo od pojedinaca koji ga sačinjavaju, on nema i ne može imati interesa suprotnog njihovu. Dosljedno tome, vrhovna vlast nema potrebe da jamči svojim podanicima,⁴³ jer je nemoguće da bi tijelo htjelo nauditi svim svojim članovima, a vidjet ćemo dalje da ono ne može naškoditi ni nikome posebno. Suveren je po onome što sam jest uvijek ono što mora biti.

Isti slučaj nije u odnosu podanika prema suverenu, kojemu, unatoč općem interesu, ništa ne jamči za njihove obaveze ako on ne nađe načina da se uvjeri u njihovu odanost.

U stvari, svaki pojedinac kao čovjek može imati posebnu volju, suprotnu ili različitu od opće volje koju ima kao građanin. Njegov zasebni interes može mu nalogati nešto sasvim drugo od općeg interesa, njegovo bezuvjetno i, prirodno nezavisno, postojanje može ga prisiliti da ispita što je dužan zajedničkoj stvari kao bezrazložan doprinos, čiji će gubitak biti manje škodljiv drugima nego što će plaćanje biti tegobno njemu. I budući da smatra moralnu osobnost što tvori državu nestvarnim bićem,⁴⁴ jer ona nije čovjek, on će uživati prava građanina a da neće htjeti ispuniti dužnosti podanika, što je nepravda čije će širenje uzrokovati urušavanje političkog tijela.

Kako, dakle, taj društveni sporazum ne bi postao bezvrijedna formula, on u sebi prešutno sadrži obavezu, koja sama može dati snagu drugima, da će svakoga tko se odbije pokoriti općoj volji na to prisiliti čitavo tijelo, što znači samo to da ćemo ga prisiliti da bude slobodan.⁴⁵ Jer to je uvjet koji svakoga građanina, dajući ga domovini, štiti od svake osobne ovisnosti, koji čini umješnim i pokreće rad političkog stroja i koji sam čini zakonitim građanske obaveze koje bi bez toga bile apsurdne, tiranske i podložne najvećim zloupotrebama.

⁴² Sveta je cjelokupnost nacionalnog teritorija. Saint-Just će, u svom prijedlogu ustava (24. travnja 1793) napisati: »Teritorij je zajamčen i pod suverenom je zaštitom; on je poput njega nedjeljiv.« U vrijeme bezuspješnih mirovnih pregovora 1796. Francuska je odbila ustupiti Belgiju, navodeći taj razlog (Vaughan). Rousseau ovdje osuđuje ustupanje pokrajina jedne države drugoj po volji vladajućih porodica.

⁴³ Liberali 19. stoljeća (Benjamin Constant, itd.) vidjeli su u ovome znak državnog despotizma. Takva tvrdnja opravdala je unaprijed revolucionarnu diktaturu Konventa.

⁴⁴ Rousseau smatra državu, to jest političko tijelo, stvarnim bićem, jer ima svoje zajedničko ja, svoj život i volju. Sebični pojedinac će je, naprotiv, smatrati čistom aptrakcijom.

⁴⁵ Rousseau sistematski daje svojoj misli paradoksalni obrat. On čitaoca želi zapanjiti iznenađujućim i žestokim izrazom. Rousseau ovdje stvara teoriju o revolucionarnoj diktaturi: da bi se osigurala sloboda svih, država mora primijeniti svoju prisilu na sve.

Prijelaz od prirodnog stanja u društveno stvorio je u čovjeku vrlo značajnu promjenu, zamjenjujući u njegovu ponašanju instinkt s pravednošću i pridajući njegovim djelanjima moralnost koja im je prije nedostajala. I budući da je glas dužnosti naslijedio fizički poriv a pravo prohtjev, samo zato se čovjek, koji je dotad pazio samo na sebe, našao prisiljen da djeluje po drugim načelima i da pita svoj razum prije nego što posluša sklonosti. Premda je u tom stanju lišen mnogih prednosti koje ima od prirode, on isto tako velike prednosti dobiva, njegove se sposobnosti uvježbavaju i razvijaju, ideje mu se proširuju, osjećaji oplemenjuju, sva njegova duša izdiže se do te mjere da on mora, ako ga zloupotreba tog novog stanja nije srozala često i niže od onog stanja iz kojeg je izišao, bez prestanka blagoslivljati sretni čas koji ga je zauvijek iz njega izvukao i koji je od glupe i ograničene životinje stvorio razumno biće i čovjeka.⁴⁶

Svedimo svu tu bilancu na izraze lakše za uspoređivanje. Čovjek je društvenim ugovorom izgubio prirodnu slobodu i neograničeno pravo na sve što ga mami i što može očekivati,⁴⁷ a dobio je građansku slobodu i vlasništvo nad svim što posjeduje. Da se ne bismo prevarili u tim računima, treba dobro razlikovati prirodnu slobodu, što je omeđena samo snagama pojedinca, od građanske slobode, koja je ograničena općom voljom, te posjedovanje, što se postiže samo silom ili pravom prvog posjednika, od vlasništva, koje se može zasnovati samo na pozitivnom naslovu.

Mogli bismo ovome što smo već rekli dodati kao dobitak građanskog stanja moralnu slobodu koja je čovjeka učinila svojim istinskim gospodarom. Jer poriv prohtjeva je ropstvo,⁴⁸ a poslušak zakonu koji smo sebi propisali jest sloboda. Ali ovdje ću o tome reći samo toliko, jer mi tema nije filozofski smisao riječi sloboda.

⁴⁶ Vidimo koliko je pojednostavljena postojeća teza, koju je naročito razvio Gustave Lanson, a na osnovi koje je Rousseau suprotstavio prirodno stanje, u kojem je sve dobro, društvenom stanju, u kojem je sve loše. U stvari, treba razlikovati dva društva, stvarno društvo, koje on poznaje, u kojem se čovjek više srozao od prirodnog stanja, i idealnu državu kojom upravlja društveni ugovor, u kojoj čovjek dobiva vrhunsku vrijednost.

Istina je da Rousseau, star i ogorčen, više nije držao do tog razlikovanja (u *Dijalogima*); a u prvoj *Raspravi*, u kojoj njegova misao još nije bila razrađena, on ga nije bio stvorio.

⁴⁷ To neograničeno pravo Hobbesova teorija pripisuje čovjeku u prirodnom stanju.

⁴⁸ Pročitali smo na početku prvog poglavlja: »Čovjek se rađa slobodan.« Ovdje vidimo da je ta sloboda, stvarna u odnosu prema drugima, ropstvo u odnosu prema sebi. U stvarnom društvu čovjek gubi svaku slobodu; ugovor donosi čovjeku istodobno građansku i duhovnu slobodu.

Opća volja = opće dobro

I POGLAVLJE SUVERENOST JE NEOTUĐIVA

opća volja = opće dobro

Prva i najvažnija posljedica prije utvrđenih načela jest da opća volja može sama upravljati snage države prema cilju zbog kojeg je ustanovljena, a to je opće dobro,¹ jer, ako je suprotstavljanje pojedinačnih interesa učinilo potrebnim ustanovljavanje društava, tek ih je suglasnost tih istih interesa učinila mogućim. To je ono zajedničko tim različitim interesima što tvore društvenu vezu, pa ako nema nijedne točke u kojoj se svi interesi slažu, nikakvo društvo ne može postojati. A društvo se mora ravnati samo tim zajedničkim interesom.

opće dobro, raj, sreća

Tvrdim, dakle, da se suverenost, zato što je ona samo izvršavanje opće volje, nikada ne može otuđiti i da suveren, koji nije ništa drugo do kolektivno biće, može biti predstavljen samo samim sobom. Vlast se može dobro prenositi, ali ne i volja.

Zapravo, ako nije nemoguće da se pojedinačna volja složi u nekoj točki s općom voljom, nemoguće je barem da ta suglasnost bude trajna i stalna. Jer, po prirodi, pojedinačna volja sklona je povlasticama, a opća jednakosti. Još je nemogućnije da bi bilo nekog jamca toj suglasnosti, čak i kada bi ona zauvijek postojala. To ne bi bilo posljedica umješnosti, već slučaja. Suveren može s pravom reći: »Ja hoću sada ono što hoće ovaj čovjek ili barem ono što on kaže da hoće«, ali on ne može reći: »Ono što ovaj čovjek hoće sutra i ja ću također htjeti«, jer je apsurdno da se volji stavljaju okovi za budućnost i jer nikakvoj volji ne priliči da se slaže s ičim što se protivi dobrobiti bića koje izražava tu volju. Ako, dakle, narod lakoumno obeća poslušnost, on se tim činom raspada, gubi svojstvo naroda². U trenutku kada dobije gospodara, ne postoji više suveren i, prema tome, političko tijelo biva uništeno.

Ne može se reći da se naredbe vođa ne bi mogle smatrati općom voljom ako suveren, slobodan da im se suprotstavi, to ne čini. U takvu slučaju opća šutnja morala bi se predmijevati kao pristanak naroda. To ćemo još potanje objasniti.

II POGLAVLJE SUVERENOST JE NEDJELJIVA

Iz istog razloga zbog kojeg je suverenost neotuđiva, ona je i nedjeljiva. Jer volja je ili opća³ ili to nije, ona je volja cijelog naroda ili samo jednoga dijela. U prvom slučaju, ta izjavljena volja je čin suverenosti i stvara zakon. U

¹ Usporedi francusku Deklaraciju o ustavnim pravima iz 1793 (član 1): »Cilj društva je zajednička sreća.« Rousseau se suprotstavlja teoriji »samovolje«.

² Po Rousseauu, francuski narod u njegovo doba nije, dakle, dostojan naziva narod jer se prepustio da mu zapovijeda gospodar.

drugom slučaju ona je samo pojedinačna volja ili čin magistrature, ona je u najboljem slučaju dekret.

Ali naši politički pisci³, ne mogavši podijeliti suverenost u načelu, dijele je u predmetu. Dijeće je na silu i volju, na zakonodavnu i izvršnu vlast, na prava naplate poreza, sudovanja i vođenja rata, na unutrašnju upravu i na vlast sklapanja ugovora s inozemstvom. Oni čas brkaju sve te dijelove, a čas ih razdvajaju. Od suverena oni stvaraju čudovišno biće sastavljeno od odgovarajućih dijelova. To je isto kao da su sastavili čovjeka od više tijela, od kojih bi jedno imalo oči, drugo ruke, treće noge, i ništa više. Pričaju da japanski opsjenari pred očima gledalaca raskomadaju dijete, a zatim, bacajući u zrak jednog za drugim sve njegove udove, učine da dijete padne na zemlju živo i čitavo. Gotovo da su takve i majstorije naših političkih pisaca: pošto su opsjenom dostojnom vašara raskomadali društveno tijelo, oni, ne zna se kako, ponovo sastavljaju dijelove.

A griješi se zbog toga što se točno ne poznaje suverena vlast i što se dijelovima te vlasti smatra ono što su samo njezine emanacije. Tako se, na primjer, činovi objave rata i sklapanja mira smatraju činovima suverenosti, a oni to nisu, jer nijedan od tih akata nije zakon, već samo primjena zakona, pojedinačni akt koji je određen slučajem predviđenim u zakonu, što će se jasno vidjeti kada bude označena ideja što se pripisuje riječi *zakon*.

Slijedeći isto tako ostale podjele, naći ćemo da se varamo svaki put kada vjerujemo da vidimo da je suverenost podijeljena, da su prava što se smatraju dijelovima te suverenosti sva njoj podređena i da pretpostavljaju uvijek vrhovnu volju čija su ta prava samo izvršenje.

Ne znamo reći koliko je to pomanjkanje točnosti potamnilo rješenja autora u području političkog prava, kada su htjeli prosuditi prava kraljeva i naroda na načelima koja su uspostavili. Svatko može, u III i IV poglavlju prve Grotiusove knjige, vidjeti kako se taj učni čovjek i njegov prevodilac Barbeyrac zapleću u sofizmima, u strahu da ne kažu odviše ili da ne kažu dovoljno na osnovi svojih pogleda, te da ne sablazne interese koje bi htjeli pomiriti. Grotius, pobjegavši u Francusku, nezadovoljan svojom domovinom, a želeći se dodvoriti Louisu XIII, kojemu je posvetio knjigu, nije se štedio da liši narode svih njihovih prava, a da njima sa svom mogućom umješnošću zaodjene kraljeve. Isto tako je to bila Barbeyracova želja, koji je svoj prijevod posvetio kralju Engleske Georgeu I. Ali, na nesreću, protjerivanje Jamesa II, koje on zove abdikacija, prisililo ga je da se drži uzdržano, da bude neiskren, da okoliša, kako

³ Ne radi se samo o Grotiusu i Barbeyracu, koji se kasnije navode, već i o Montesquieuu, koji nije začetnik teorije o diobi vlasti, ali ju je sjajno razradio. (Vidi *Duh zakonata*, XI, 6.) Montesquieu je, poslije Lockeja, teoretičar umjerene monarhije; to objašnjava tu teoriju što pokušava stvoriti kompromis između prava naroda i prava kralja. Rousseau se slaže s Hobbesom, koji smatra opasnom ideju o djeljivosti suverenosti. Ali njihove pobude su oprečne. Hobbes hoće usredotočiti svu vlast u rukama jednog despota. Robert Derathé (*Jean-Jacques Rousseau i politička znanost njegova doba*, Paris, 1950, str. 281) ne misli da Rousseau cilja na Montesquieuu, već na pravnike poput Pufendorfa, koji se protivi podjeli suverenosti, ali ne vjeruje da je ona nedjeljiva u svom predmetu. Za Rousseaua suverenost, koja je u državi iskaz opće volje, nije djeljivija od same volje. Moguće je da je Rousseauov agresivni ton ovdje upravljen protiv pravnika više nego protiv Montesquieuu. Ali čini se pretjeranim iz toga zaključiti da se kritika ne odnosi na njega, jer je on poznat kao teoretičar diobe suverenosti.

od Williama ne bi napravio uzurpatora. Da su ta dva pisca prihvatila istinska načela, svih bi poteškoća nestalo, i oni bi uvijek bili dosljedni, ali onda bi snuždeno morali reći istinu i mogli bi se udvarati samo narodu. Jer istina ne vodi nikada bogatstvu, a narod ne dijeli ni ambasade, ni fotelje, ni mirovine.⁵

III POGLAVLJE MOŽE LI OPĆA VOLJA POGRIJEŠITI

Iz ovoga što je prethodilo proizlazi da je opća volja uvijek ispravna i da uvijek teži javnoj koristi, ali ne proizlazi da su odluke naroda uvijek podjednako pravične. Mi uvijek želimo sebi dobro, ali ga uvijek ne vidimo. Narod se nikad ne može potkupiti,⁶ ali se često vara, i samo onda se čini da on želi ono što je zlo.

Često ima dosta razlike između volje svih i opće volje. Potonja pazi samo na zajednički interes, prethodna pazi na privatni interes i samo je zbroj zasebnih volja. Ali ako iz tih volja izlučite višak ili manjak onih što se međusobno poništavaju,⁷ kao zbroj razlika ostaje opća volja.⁷

⁵ William Oranski je 1688, uz pomoć engleske kapitalističke buržoazije, svrgao Stuarthe: James II je pobjegao u Francusku. Da bi izbjegao nanijeti uvredu načelu nasljedne monarhije, engleski parlament je objavio, protivno istini, da je James II abdicirao. Barbeyrac se hvata za tu prijevaru osporavajući Williamu da je izabran voljom naroda (Halbwachs). Vidimo s kakvom silinom Rousseau napada »političare«, optužujući ih da su zbog interesa stavili svoju znanost u službu vlasti. Ogorčenje ga, uostalom, čini vrlo vidovitim. Možemo biti ozlojeđeni zbog napada na ljude koji su osobno bili poštenjaci. Ali ne radi se o tome. Rousseau shvaća vezu što postoji između vlasti i određenih ideologija, stvorenih da joj služe. Marksisti će reći ne »vlast«, već »vladajuća klasa«. U *Pismu Christopheu de Beaumontu* (Hachette, III, 87) Rousseau kaže: »Tražio sam istinu u knjigama; ali tamo sam našao samo laži i zablude. Pitao sam za savjet pisce, a našao sam samo šarlatane koji su uvježbali igru varanja ljudi, bez drugog zakona do njihova interesa, bez drugog boga do njihova ugleda: spremni da obijede vođe, koji se s njima ophode kako se njima ne sviđa, a još spremniji da veličaju bezakonje onih koji ih plaćaju... plaćeni od jakih da drže prodičke slabima, oni potonjima znaju samo govoriti o njihovim dužnostima, a prvima o njihovim pravima. Svaki javni nauk vodit će uvijek u laž, dokle god oni koji njime upravljaju nalaze interesa da lažu; i samo zbog njih nije dobro reći istinu. Zašto bih ja bio suučesnik tih ljudi?«

⁶ Citavo ovo poglavlje napad je na načelo nasljedne monarhije, po kojem se narod odriče svoje suverenosti. Za Rousseaua je jedino zakonito kraljevstvo, jedino podobno narodnoj suverenosti, izborna kraljevina. Vidi *Razmatranja o poljskoj vladavini*: »Razmišlja se o ponovnom uvođenju nasljedne krune. Budite sigurni da će, u trenutku kada taj zakon bude donesen, Poljska zauvijek reći zbogom svojoj slobodi.« (P. W., II. 463.)

⁷ Georges Beaulavon ovdje s pravom naglašava utjecaj platonizma. Za Sokrata nitko nije zao namjerno. Rousseau proteže tu ideju od pojedinaca na narode. Ali u ovome prije svega treba vidjeti plemenito povjerenje koje jedan demokrat stvara u narodu.

⁷ Ovdje se pojavljuje algebarska metoda što nas, primijenjena u političkom životu, danas iznenađuje. Rousseauovu se rasuđivanju može dati bilo mehanički bilo algebarski izraz. Po njemu je svaki pojedinac podložan istodobno svom zasebnom interesu i općem interesu. Pojedinačni interesi su silnice što pojedince vode u protivnim pravcima. Te se silnice međusobno poništavaju i zbog toga je bolje da ima više pojedinaca. Ili su to količine označene znakom plus ili znakom minus. Njihov se algebarski zbroj izvjesnije približava nuli ako je broj pojedinaca veći. Ali opća volja vodi sve pojedince u istom pravcu. U nekih se pojedinačni interes protivi općoj volji i jači je od nje. U drugih je pojedinačni interes usmjeren istim pravcem kao i opći. Pojedinačni interesi se, dakle, smatraju rezultatom slučaja i poništavaju se u skladu sa zakonom velikih brojeva. Opća volja se, naprotiv, pojavljuje sistematski u svih, pa čak i u onih koji je nisu svjesni, jer je zamagluje njihov pojedinačni interes; ona ima ulogu kočnice. Ako zbrojimo sve pojedinačne volje, dobivamo opću volju.

Kada se, međutim, ljudi udružuju, opća volja, kao gindon, nastaje između sobom neraskeću, iz velikog broja malih razlika proizlazi će uvijek opća volja, i odluka će uvijek biti ispravna. Ali kada se rovari, stvaraju udruženja na štetu glavnog, volja svakog od tih udruženja postaje opća u odnosu prema svojim članovima i pojedinačna u odnosu prema državi. Onda se, dakle, može reći da nema više onoliko glasača koliko i ljudi, već samo toliko koliko i udruženja. Razlike postaju manje brojne i daju manje opći rezultat,⁸ Konačno kada je jedno od tih udruženja tako snažno da prevagne nad svim ostalima, kao rezultat više nećete imati zbroj malih razlika, već samo jednu razliku. Onda više i nema opće volje, i mišljenje što prevladava samo je pojedinačno mišljenje.

Da bi se opća volja dobro očitovala, važno je, dakle, da u državi nema zasebnog društva i da svaki građanin daje svoj glas po vlastitoj volji.⁹ To je bila jedinstvena i divna ustanova velikog Likurga.⁹ Ako ima zasebnih društava, treba ih umnažati da bi se spriječila nejednakost, kao što su činili Solon, Numa, Servije.¹⁰ Te mjere opreznosti jedino mogu pomoći da opća volja bude uvijek jasna i da se narod ne prevari.

Ali sve to pretpostavlja da ne postoje stranke. U stvari, pojedinačna volja što se javlja u nekoga kao rezultat poslušnosti jednoj stranci ne izvlači snagu iz slučaja, ona je sistematska, ona privlači sve pojedince koji slijede istu stranku u istom pravcu, ona je opća volja. I tako se istinska opća volja izopačuje. Ovdje postoji nestvarna nada da će se borba među strankama, to jest borba među klasama, obuzdati. Ta sumnjičavost prema organiziranim strankama imala je važnu ulogu u revolucionarnim skupštinama. Ali život je bio jači od teorije: jakobinci su stvorili pravu političku stranku.

⁸ Prema povijesnim razlozima Rousseauova neprijateljstva prema »udruženjima«.

⁹ LIKURG, legendarni organizator spartanske države. On je podijelio zemlju na jednake dijelove, što je oduševilo Rousseaua.

¹⁰ SOLON, atenski zakonodavac (640—548), ukinuo je dugove i podijelio građane na četiri razreda prema imućnosti.

NUMA, legendarni rimski kralj. Prema Plutarhu, kojega je Rousseau čitao, zamislio je, kako bi suzbio sukobe u Rimu koji je »čini se još bio sastavljen od dvije nacije« (Rimljana i Sabinjana), da stvori mnoštvo malih zanatskih udruženja. (Vidi Amyotov prijevod na francuski, Bibl. de la Pléiade, 1, 155, Edit. Gallimard, Paris, navedeno prema Halbwachsu.)

SERVIJE, legendarni rimski kralj, tvorca političke podjele po centurijama.

VI POGLAVLJE O ZAKONU¹⁹

*temelj odredbuje
velikoga odnosa*

Društvenim smo sporazumom političkom tijelu dali postojanje i život. Sada se radi da mu sposobnošću donošenja zakona damo pokretljivost i volju. Jer prvotni čin po kojem se to tijelo stvara i ujedinjuje ne određuje još ništa što treba učiniti kako bi se ono održalo.

Ono što je dobro i suglasno poretku²⁰ takvo je po prirodi stvari i nezavisno od ljudskih utanačenja. Sya pravednost dolazi od Boga, on sam joj je izvor ište. Pa kad bismo je znali primati s tako visoka, ne bi nam trebali ni vlada ni zakoni. Bez sumnje, ima sveopće pravednosti iskazane kroz sam razum, ali da bi ta pravednost bila među nama priznata, mora biti uzajamna. Ako ljudski razmotrimo stvari, zakoni pravednosti su, osim prirodne sankcije, među ljudima varavi. Oni čine samo dobro lošim i zlo pravednim ako ih netko ispunjava prema svima a da ih nitko ne ispunjava prema njemu. Potrebna su, dakle, utanačenja i zakoni da bi se sjedinila prava s dužnostima i pravednost privela svojoj svrsi. U prirodnom stanju, u kojem je sve zajedničko, ja ne dugujem ništa onome kome ništa nisam obećao, ne priznajem da budem drugome ono što mi je nekorisno. U građanskom stanju, u kojem su sva prava određena zakonom, to nije tako.

¹⁹ Rousseau ovdje odbacuje religioznu ideju ispaštanja. Vlada izražava svoje pravo pogubljenja samo u zakonitoj obrani. Teoriju je 1764. iznio veliki talijanski pravnik Beccaria. Rousseau ustaje protiv brutalnosti despotizma.

²⁰ Jer je pomilovanje pojedinačan čin i čini se, dakle, uzdignutijim od vlade. Rousseau je ovdje, čini se, zapao u proturječnost; zaničavši kraljevima pravo na pomilovanje, on proturiječi vlastitoj teoriji o tim nadležnostima suverena i vlade. Istina je da bi on odgovorio da je svaki postupak apsolutističkog vladara nezakonit.

²¹ Rezimirajući u *Émileu*, knjiga V, *Društveni ugovor*, Rousseau kaže: »Predmet je posve nov; zakon tek treba definirati.«

²² Pojam poretka središnji je u Rousseauovoj metafizici (platonističkog porijekla). U čitavom ovom poglavlju Rousseau potvrđuje božansko porijeklo pravde. Ona postoji prije društva, ali ostaje sušta ideja dok joj društveni sporazum ne da stvarnu snagu, stvorivši uzajamne obaveze.

Ali što je, dakle, konačno zakon? Sve dok se budemo zadovoljavali da toj riječi pripisujemo samo metafizičke ideje, nastaviti ćemo umovati a da se ne razumijemo, pa i kada budemo rekli što je to prirodni zakon, nećemo bolje znati što je to zakon države.²¹

Već sam rekao da nema opće volje za neki pojedinačni cilj. Zapravo, taj pojedinačni cilj ili je u državi ili je izvan države. Ako je on izvan države, volja koja mu je strana nije više opća u odnosu prema njemu. A ako je taj cilj u državi, on čini njezin dio. Onda se između cjeline i njezina dijela stvara odnos koji tvore dva odvojena bića, od kojih je dio jedno, a cjelina, osim tog dijela, drugo. Ali cjelina s manjkom jednog dijela nije više cjelina, i dokle god taj odnos postoji, nema cjeline, već dva nejednaka dijela. Odatle proizlazi da volja jednog nema ništa više zajedničkoga u odnosu prema drugom.

Ali kad se sav narod odredi cijelim narodom, on se obazire samo na sebe sama. Pa ako se, dakle, stvara neki odnos, onda je to od cjeline cilja s jednog stajališta prema cjelini cilja s drugog stajališta, bez ikakva dijeljenja cjeline. Dakle, materija na osnovi koje se određuje opća je kao i volja koja određuje. To je taj čin koji nazivam zakonom.

Kada kažem da je cilj zakona uvijek opći, smatram da zakon razmatra podanike sve zajedno i djelanja apstraktno, nikada nekog čovjeka kao pojedinca ili neko pojedinačno djelanje. Tako zakon može sasvim dobro odrediti da će biti povlastica, ali ih ne može nikome dati poimenično. Zakon može utvrditi više razreda građana, naznačiti čak i svojstva koja će davati pravo na te razrede, ali ne može imenovati toga i toga da u neki od njih bude primljen. On može uspostaviti kraljevsku vlast i nasljedstvo na prijestolje, ali ne može izabrati kralja, ni imenovati kraljevsku obitelj. Jednom riječju, svaka djelatnost što se odnosi na neki pojedinačni cilj ne pripada zakonodavnoj vlasti.

Po toj ideji odmah se vidi da ne treba više pitati kome pripada da stvara zakone, jer su oni činovi opće volje, ni da li se vladar podvrgava zakonima, jer je i on član države, ni da li zakon može biti nepravedan, jer ništa nije nepravedno spram samome sebi, ni kako možemo biti slobodni i podložni zakonima, jer su oni samo zapisi naših volja.

Budući da zakon sjedinjuje sveopćost volje i cilja, vidimo još da ono što nekom čovjeku, pa ma tko on bio, naređuje njegov vođa nije zakon. Ono što i sam suveren naređuje u nekom pojedinačnom cilju nije zakon, već odluka, ni čin suverenosti, već magistrature.

²¹ Ustvrdivši da »zakon tek treba definirati«, Rousseau sasvim sigurno cilja na Montesquieu, koji je 1748. izdao *Duh zakona*.

Rousseau optužuje Montesquieuu da su mu ideje metafizičke. Zanimljiva optužba. Još zaronjena u metafiziku, misao XVIII stoljeća nastoji se nje osloboditi.

Čitav Montesquieuov napor sastoji se u objašnjavanju zakona materijalnim uzrocima: »Zakoni su nužni odnosi što proizlaze iz prirode stvari« (I, 1). Ali njegov materijalizam nije dijalektički. On ne vidi da je društvena organizacija novi, viši stupanj organizacije i da se njezino proučavanje ne može svesti na fizičke zakone.

Rousseau dobro vidi što je simplicističko u Montesquieuovu gledištu. Ali ni njegovo gledište nije manje metafizičko. Prema njemu se čovjek u prirodnom stanju, dok ovisi o stvarima, može smatrati prirodnim pojavom podvrgnutom fizičkim zakonima. A kada potom ovisi o ljudima, on je podvrgnut odnosima koji nemaju ništa zajedničko s fizičkim zakonima, on je »izopačen«. Metafizičko je u toj koncepciji to što se ne vidi da se upravo u toku borbe protiv prirode postepeno stvaraju društveni odnosi. Rousseau ih temelji na ugovorima, idejama, na samovoljnom stvaranju koje priroda ne objašnjava. Montesquieu svodi društvene procese na prirodne, i to je mehanicistički. Rousseau ih razdvaja metafizički. Tek će marksizam riješiti taj problem.

Ja nazvan, nešto, republika, svaku državu kojom vladaju zakoni, bez obzira na to kakvi su oblici upravljanja u njoj, jer samo onda javni interes vlada i javna stvar nešto znači. Svaka zakonita vladavina je republikanska.²⁷ Objasniti ću dalje što je to vladavina.

Zakoni su zapravo samo uvjeti građanskog udruživanja. Narod, podvrgnut zakonima, mora im biti tvorac, njemu pripadaju samo oni koji se udružuju da bi se ravnali prema uvjetima društva. A kako će se oni prema njima ravnati? Hoće li to biti zajednička nagodba nastala naglim nadahnućem? Hoće li političko tijelo imati neki organ koji bi očitovao njegove volje? Tko će mu dati predvidivost potrebnu da bi ih pretvorio u akte i unaprijed objavio? I kako će ih objaviti u potrebnom trenutku? Kako će slijepa svjetina, koja često ne zna što hoće, jer rijetko zna što je za nju dobro, izvesti sama od sebe tako velik i težak pothvat kao što je zakonodavni sistem? Sam narod uvijek želi dobro, ali ga sam uvijek ne vidi. Opća volja je uvijek u pravu, ali rasuđivanje što je vodi nije uvijek jasno. Treba joj učiniti vidljivim ciljeve takvi kakvi su, pokatkad i onakve kakvi bi trebali izgledati, pokazati joj ispravan put koji traži, očuvati je od zavodljivosti pojedinačnih volja, predložiti joj mjesto i vrijeme, uravnotežiti privlačnost postojećih i osjetnih prednosti s opasnošću udaljenih i prikrivenih zala. Pojedinci vide dobro koje odbacuju, javnost hoće dobro koje ne vidi.²⁸ Svima su im podjednako potrebni vodiči. Jedne treba obavezati da podrede svoje volje razumu, druge treba naučiti da shvate ono što hoće. Iz javnih spoznaja proistječe, dakle, jedinstvo poimanja i volje u društvenom tijelu. Odatle vjerni stjecaj dijelova i, konačno, najveća snaga svih. Eto odakle se rađa potreba za zakonodavcem.

²⁷ To je latinski smisao riječi *res publica*, javna stvar.

²⁸ Vidimo do koje je mjere apstraktan taj pojam opće volje. Ona se nikako ne miješa sa stavom koji su izrazili svi građani, koji se svi zajedno mogu varati. Ona je samo izraz trajnih interesa društvenog tijela, njegove volje da preživi. Ali tko će je istaknuti? Rousseau vidi rješenje samo u pozivanju na nekog mudraca. On je uvijek bio neprijateljski raspoložen prema teoriji prosvijećenog despotizma, koju su filozofi često branili. Ali ne javlja li se ta teorija, u republikanskom obliku, u pozivanju na mudrog zakonodavca? U svakom razdoblju ima oblika mišljenja koja ni najveći mislioci ne mogu premašiti.

III POGLAVLJE

DIOBA VLADAVINA¹⁹

U prethodnom poglavlju vidjeli smo zašto se razlikuju različite vrste ili oblici vladavina po broju članova koji ih tvore, u ovom ostaje da vidimo kako se obavlja ta podjela.

Kao prvo, suveren može vladavinu zavještati cijelom narodu ili najvećem dijelu naroda, tako da ima više građana magistrata nego građana običnih po-jedinaca. Takav oblik vladavine zovemo demokracijom.

Ili, on vladavinu može ograničiti na mali broj, tako da ima više običnih građana nego magistrata. U tom obliku ona nosi naziv aristokracije.

Konačno, on može usredotočiti svu vladavinu u rukama jednog jedinog magistrata, a svi drugi podržavaju njegovu vlast. Taj treći oblik je najrašireniji i zove se monarhija ili kraljevska vlada.

Treba primijetiti da su svi ti oblici, ili barem prva dva, više ili manje prilagodljivi, a u njima ima i dosta širine, jer demokracija može obuhvatiti cijeli narod ili se suziti do polovice. Aristokracija se, sa svoje strane, može od polovice naroda suziti na neodređeno malen broj. Kraljevstvo je također prilagodljivo nekakvoj podjeli. Sparta je svojim ustrojstvom stalno imala dva kralja,

¹⁹ Rousseau ponavlja, poslije mnogih drugih, klasifikaciju vladavina. Vidi Platonovu *Državu*, koji razlikuje pet vrsta vladavina; ARISTOTELOVU *Politiku* (III, 5) koji polazi od istih brojčanih datosti kao i Rousseau, ali ih brzo prevladava da bi poveo računa o kompleksnosti činjenica. Najklasičnija je Aristotelova teorija, i njoj se Rousseau najviše približuje, a nju su preuzimali već renesansni politički pisci, naročito MACHIAVELLI, *Rasprava o Titu Liviju i Vladar*, te JEAN BODIN, *Država*.

Montesquieuova klasifikacija se nešto razlikuje. Vidi *Duh zakona* (II, 1 i 2). Istinška izvornost Rousseauova jest u njegovu razlikovanju između suverena i vlade.

a u Rimskom Carstvu bilo je i do osam careva a da se nije moglo reći da je Carstvo podijeljeno. Tako postoji točka u kojoj se svaki oblik vladavine miješa sa slijedećim i vidimo da je pod samo tri naziva vlada u stvari prilagodljiva tolikim različitim oblicima koliko država ima građana.

Ima ih i više. Budući da se ista vladavina može, u stanovitim uvjetima, dalje dijeliti na druge dijelove, jednom se upravlja na jedan način a drugom na drugi, može proizaći iz ta tri kombinirana oblika mnoštvo miješanih, od kojih je svaki pomnoživ sa svim jednostavnim oblicima.

Oduvijek se mnogo raspravljalo o najboljem obliku vladavine a da se nije uzimalo u obzir da je svaki od njih najbolji u određenom slučaju, a najgori u nekom drugom.

Ako u različitim državama broj vrhovnih magistrata mora biti u obrnutom omjeru od broja građana, općenito govoreći proizlazi da demokratska vladavina odgovara malim državama, aristokratska srednjim, a monarhija velikim.²⁰ To pravilo se neposredno izvodi iz načela. Ali kako izračunati mnoštvo okolnosti što mogu stvoriti izuzetke?

IV POGLAVLJE O DEMOKRACIJI

Onaj koji stvara zakon zna bolje od ikoga kako se on mora provoditi ili tumačiti. Tako se čini da ne bi moglo biti boljeg ustrojstva od onog u kojem je izvršna vlast spojena sa zakonodavnom, ali to isto tako čini vladavinu nedovoljnom u stanovitim pogledima, jer se stvari koje treba razlikovati tu ne razlikuju i jer vladar i suveren, budući da su ista osoba, tvore, tako reći, samo vladavinu bez vlade.

Nije dobro da onaj koji stvara zakone bude i njihov izvršilac²¹, ni da tijelo naroda odvrća svoju pažnju od općih pitanja da bi ih usmjeravalo na pojedinačne ciljeve. Ništa nije opasnije od utjecaja privatnih interesa na javne poslove, čak i zloupotreba zakona od vlade manje je zlo od podmićenog zakonodavca, nepogrešivo vođenog pojedinačnim gledištima. Budući da se, dakle, država kvari u samoj svojoj srži, svaka reforma postaje nemoguća. Narod koji ne bi nikada zloupotrijebio vladu ne bi zloupotrijebio ni nezavisnost, narod koji bi uvijek dobro vladao ne bi imao potrebe da se njime vlada.

Kada bi se pojam najstrože primijenio, istinske demokracije nikada nije ni bilo, niti će je biti.²² Protivno je prirodnom poretku da većina vlada, a da se vlada manjinom. Ne može se zamisliti kako bi narod ostao stalno okupljen da bi se bavio javnim poslovima i lako je vidjeti da zbog toga treba uspostaviti ovlaštenja a da se ne promijeni oblik upravljanja.

²⁰ Možemo se samo diviti kako Rousseauova matematička rasuđivanja uspijevaju pronaći činjenice koje je on mogao poznavati: suprotnost između velikih monarhija i malih republika (demokratskih i aristokratskih): antika, Venecija, Zeneva. U stvari, proračuni su ingeniozna konstrukcija kojom se *a posteriori* objašnjavaju činjenice.

²¹ To nije načelo podjele vlasti, tako drago Montesquieuu, jer u dobro ustanovljenom gradu državi izvršna vlast proizlazi iz suverena, premda je potpuno odvojena od njega.

²² Rousseau ne smatra demokratskim nikakav predstavnički poredak.

Zapravo, vjerujem da mogu postaviti načelo da će, kada su funkcije vlade podijeljene među više tribunala, najmalebrojniji prije ili kasnije priskrbiti najveći ugled²³, i to zbog lakoće kojom će, sasvim prirodno, obavljati poslove.

Uostalom, takva vladavina pretpostavlja stjecanje mnogih teško ostvarivih uvjeta! Prvo, vrlo malu državu u kojoj će se ljudi lako okupiti i u kojoj svaki građanin lako može poznavati sve ostale.²⁴ Drugo, veliku jednostavnost običaja što sprečava mnogo poslova i oštih rasprava. Zatim mnogo jednakosti u položaju i imućnosti, bez čega ne bi dugo mogla opstati jednakost u pravima i u ugledu. Konačno, malo ili nikakva luksuza, jer ili je luksuz posljedica bogatstva ili ih iziskuje. On izopačuje istodobno i bogate i siromašne, jedne posjedovanjem, druge pohlepom. On prodaje državu mekušnosti i taštini, oduzima joj sve njezine građane da bi podjarmio jedne drugima, a sve njih svom nazoru²⁵

Eto zašto je jedan slavni pisac²⁶ proglasio vrlinu osnovicom republike, jer svi ti uvjeti ne mogu bez nje opstati. Ali tom sjajnom geniju je, uz to što nije izveo potrebna razlikovanja, često ponestalo pravednosti, pokatkad jasnoće i nije vidio da, budući da je suverena vlast svuda ista, isto načelo mora postojati u svim dobro ustrojenim državama²⁷, istina više ili manje, prema obliku vladavine.

Dodajmo da nema vladavine tako neotporne prema građanskim ratovima i unutrašnjim pobunama kao što je demokratska ili narodna, jer nijedna druga tako snažno ni trajno ne teži promjeni oblika, niti traži više budnosti i hrabrosti da bi se održala u postojećem. Naročito se u takvu ustrojstvu građanin mora oboruzati snagom i ustrajnošću i svaki dan u svom životu reći u dubini svoga srca ono što je rekao kreposni palatin^{b)} u poljskom saboru: *Malo periculosam libertatem quam quietum servitium*.²⁸

Kada bi postojao božji narod, on bi sobom vladao demokratski. Tako sa-
~~vršena vladavina ne pristaje ljudima.~~

²³ Tako je bilo u Ženevi, gdje je Malo vijeće svelo Opće vijeće na teoretsku vlast.

²⁴ Ideja razrađena u *Duhu zakona*, II, 2.

²⁵ Za Rousseaua, zasićenog poviješću rimske republike, demokracija odgovara seljačkom narodu jednostavnih navika. O pitanju luksuza se u 18. stoljeću mnogo raspravljalo. Vidi MANDEVILLE, *Basna o pčelama* (1705); MELON, *Politički eseji o trgovini* (1734); VOLTAIRE, *Monden* (1736)). Svi ti pisci brane luksuz.

²⁶ *Duh zakona*, III, 3 i V, 2.

²⁷ Vidi II, 6: »Republikom nazivam svaku državu uređenu po zakonu.«

²⁸ Pretpostavljam opasnosti slobode miru ropstva.«

XIV POGLAVLJE NASTAVAK

U trenutku kada se narod zakonito okupi u suvereno tijelo, svaka nadležnost vlade prestaje, izvršna vlast se obustavlja, a osoba i posljednjeg građanina jednako je sveta i nepovrediva kao i prvog magistrata, jer tamo gdje se nalazi predstavljeni nema više predstavnika. Većina meteža što su se javljali u rimskim komicijama nastali su zbog toga što se nije poznavalo ili se zane-marivalo to pravilo. Konzuli su onda bili samo predsjedatelji narodu, tribuni obični govornici, senat nije bio baš ništa.

Ova razdoblja obustave vlasti, u kojima je vladar priznavao ili trebao priznati nekoga trenutno jačeg od sebe, njemu su uvijek bila opasna. Te narodne skupštine, koje su štit političkom tijelu i uzda vladi, bile su u svakom vremenu na užas vođama. Isto tako oni nikada ne štede ni truda, ni pritisaka, ni stvaranja poteškoća, ni obećanja da bi od njih odbili građane. Kada su ovi bili škrti, strašljivi, malodušni, ili im je počinak bio draži od slobode, nisu dugo odolijevali uzastopnim nasrtajima vlade. I tako je, budući da se snaga koja joj se opirala neprestano povećavala, suverena vlast konačno ugasla, a većina gradova država prije vremena propala i nestala.

Ali između suverene vlasti i samovoljne vlade uvodi se pokatkad posrednička sila o kojoj treba nešto reći.

XV POGLAVLJE O ZASTUPNICIMA ILI PREDSTAVNICIMA

Čim javna služba prestane biti glavno zanimanje građanima i čim im se više sviđa služiti svojom kesom nego svojom ličnošću, država je već gotovo na rubu propasti. Treba li ići u rat? Oni plate vojsku i ostanu kod kuće. Treba li

ići u vijeće? Oni imenuju poslanike i ostanu kod kuće. Zbog lijenosti i novca oni konačno dobiju vojnike koji će im podjarmiti domovinu i predstavnike koji će je prodati.

Osobne službe u novac pretvaraju briga oko trgovine i obrta, slijepi interes dobitka, mekušnost i ljubav prema udobnosti. Ustupa se dio svog dobitka da bi se on bez muke povećao. Dajte novac i uskoro ćete imati okove. Riječ *financije* ropska je riječ i nepoznata građanskoj zajednici.⁶⁸ U istinski slobodnoj državi građani sve rade svojim rukama, a ništa novcem. Ne samo da ne plaćaju kako bi se izvukli od svojih obaveza, oni bi platili da ih sami izvrše. Nimalo se ne slažem s uobičajenim nazorima, pa vjerujem da je kulučenje manje protivno slobodi od poreza.⁶⁹

Javni poslovi u duhu građana prevladavaju nad privatnim što je država bolje ustrojena. Štoviše, ima mnogo manje privatnih poslova, jer zbroj zajedničkih dobrobiti više sudjeluje u dobrobiti svakog pojedinca, pa se on manje trudi u vlastitim naporima. U dobro upravljanoj državi svatko leti na skupštine, pod lošom vladavinom nitko neće ni koraka napraviti da bi se tamo iskazao, jer nikoga ne zanima što se tamo radi, jer se vidi da tamo ne vlada opća volja i jer, konačno, sve zaokupljaju domaće brige. Dobri zakoni dovode do još boljih, loši stvaraju još gore. Čim netko za državne poslove kaže: *Što me briga*, državu možemo smatrati izgubljenom.

Na pomisao da zastupnici ili predstavnici predstavljaju narod u narodnim skupštinama došlo se zbog jenjanja ljubavi prema domovini, jačanja privatnog interesa, prekomjerne veličine države, osvajanja i zloupotrebe vladavine. U nekim se zemljama te predstavnike usuđuju nazvati trećim staležom.⁷⁰ Tako posebni interes dvaju staleža dolazi na prvo ili drugo mjesto, a javni interes je tek na trećem.

Suverenost se ne može predstavljati iz istog razloga zbog kojeg se ne može ni otuđiti. Ona je bitno sadržana u općoj volji, a volja se nikada ne predstavlja. Ona je ili to što jest ili nešto drugo, srednjega nema. Narodni zastupnici nisu, dakle, i ne mogu biti njegovi predstavnici, oni su samo njegovi povjerenici.⁷¹ oni ništa konačno ne mogu zaključiti. Svaki zakon koji narod osobno nije usvojio ništav je, on i nije zakon. Engleski narod misli da je slobodan, ali se veoma vara.⁷² On je slobodan samo u toku izbora za članove parlamenta. Čim su oni izabrani, on ponovo postaje rob i ne znači ništa. Načinom korištenja kratkih trenutaka svoje slobode zaista pokazuje da je zavrijedio da je izgubi.

Misao o predstavnicima je suvremena ideja. Ona potječe iz feudalne vladavine, iz one nepravične i apsurdne vladavine u kojoj je ljudski rod ponižen, a

⁶⁸ Vidi *Projekt za Korziku* (P. W., II, 336—339).

⁶⁹ Ovdje se jasno pokazuje utopijski značaj Rousseauova društvenog učenja. On se suprotstavlja razvitku trgovine i industrije; pretpostavljajući tlake porezima, on ide protiv čitavog svog vremena. On ponavlja istu misao u *Projektu za Korziku* (ibid., strana 339).

⁷⁰ Jasna aluzija na Francusku. Za Rousseaua je tzv. treći stalež, to jest narod, nosilac opće volje, dok su druga dva staleža povlaštena, pobuđena pojedinačnim interesima. Usporedi s brošurou de Siéyèsa (1789): »Što je treći stalež? Sve. Što je on do sada bio u političkom poretku? Ništa.«

⁷¹ Ako postoje narodni predstavnici, oni mogu samo pripremiti zakone, koje trebaju podržati ratifikaciji naroda, na osnovi sustava plebiscita ili referenduma. (Vidi *Ustrojstvo Poljske*, VII poglavlje.)

⁷² Rousseau odbija da prihvati idealiziranu sliku koju su Voltaire, a naročito Montesquieu, stvorili o engleskom političkom životu. Njegovi pogledi na Englesku njegova vremena mnogo su bliži stvarnosti (stranačke kule). Cijeli ovaj odlomak jedan je od naj-snažnijih u *Ugovoru*. Rousseau jasno vidi kako se u parlamentarnom režimu volja naroda može izvrnuti ruglu.

ime čovjekovo obeščaćeno.⁷³ U drevnim republikama, pa čak i u monarhijama, narod nikada nije imao predstavnike, za tu se riječ nije ni znalo. Vrlo je zanimljivo da u Rimu, gdje su tribuni bili tako posvećene osobe, nije se čak ni pomislilo na to da bi oni mogli prisvojiti funkcije naroda i u tako velikom mnoštvu oni nisu nikada ni pokušali da se nekim plebiscitom proglase njegovim vođom. Neka se o metežu koji bi znala izazvati svjetina prosudi po onome što se događalo u doba Grakha kada je dio građana glasovao s krovova svojih kuća.

Nema poteškoća tamo gdje postoje samo pravo i sloboda. U tom razumnom narodu sve je bilo svedeno na svoju pravu mjeru. On je svojim liktorima prepuštao ono što se nisu usuđivali učiniti njegovi tribuni, on se nije bojao da bi liktori poželjeli da ga predstavljaju.⁷⁴

Da bismo ipak objasnili kako su ga tribuni pokatkad predstavljali, dovoljno je da zamislimo kako vlada predstavlja suverena. Budući da je zakon samo iskaz opće volje, jasno je da se u zakonodavnoj vlasti narod ne može predstavljati. Ali može se i i mora predstavljati u izvršnoj vlasti koja je samo sila što se primjenjuje prema zakonu. Iz toga ćemo, ispitujući dobro stvari, moći vidjeti da vrlo malo naroda ima zakone.⁷⁵ Bilo kako bilo, sigurno je da tribuni, zato što nisu imali nikakva udjela u izvršnoj vlasti, nisu nikada mogli predstavljati rimski narod po pravima svoga zvanja, već samo prisvajajući prava senata.

Kod Grka je narod sve što je imao učiniti učinio sam. On je bio neprestano okupljen na trgu. Oni su živjeli u blagoj klimi, nisu bili gramzivi, robovi su obavljali njihove poslove, a najvažnije zanimanje bilo im je njihova sloboda. Budući da nemamo iste pogodnosti, kako da očuvamo ista prava? Vaša surovija podneblja iziskuju više potreba.⁷⁶ Šest mjeseci u godini javna sastajališta nisu pogodna za to, vaši mukli jezici ne mogu se čuti na otvorenom prostoru, vi držite više do dobitka nego do slobode i manje se bojite ropstva od bijede.

Što! Da se sloboda može održati samo uz pomoć ropstva? Možda. Dvije suprotnosti se privlače. Sve što nije prirodno donosi nepogodnosti, a civilizirano društvo više od svega ostalog. Ima toliko nesretnih situacija u kojima slobodu možemo očuvati samo na štetu slobode drugih i u kojima građanin može biti savršeno slobodan samo ako je rob zaista rob. Tako je bilo u Sparti. Vi, suvremeni narodi, nemate više robova, ali ste sami robovi, vi plaćate slobodu naroda svojom. Možete se mnogo hvaliti tom prednošću, ja u tome nalazim više kuka-vičluka nego čovječnosti.

Ne mislim time reći da bi trebalo držati robove, ni da je pravo porobljavanja zakonito, jer sam dokazao suprotno. Navodim samo razloge zbog kojih suvremeni narodi koji se smatraju slobodnima imaju predstavnike i zbog čega ih drevni narodi nisu imali. Bilo kako bilo, u trenutku kada jedan narod bira sebi predstavnike, on više nije slobodan, on više ne postoji.

Kada se sve dobro ispita, ne vidim kako bi ubuduće suverenu bilo moguće među nama održati izvršenje svojih prava ako država nije posve malena.⁷⁷

⁷³ Aluzija na vazalsku vjernost. Vazal je bio čovjek svoga sizerena. Rousseau vidi u općim staležima, što su se pojavili u srednjem vijeku, porijeklo reprezentativnog režima.

⁷⁴ Aluzija na kurijatske komicije, koje su izgubile svoju važnost i u kojima se patriciji, u Ciceronovo doba, više nisu pojavljivali. Vidi poglavlje o rimskim ustanovama, IV, 4.

⁷⁵ Francuska, dakle, u »ancien régimeu« nije imala zakona, jer ih nije donosio narod.

⁷⁶ Rousseau dobro vidi da je antička demokracija počivala na ropstvu. On ne kaže kako bi, čak i u vrlo malenom gradu, suvremeni građanin, obvezan da se stara o svojim potrebama, mogao posvetiti sve svoje vrijeme javnom životu a da se ne osloni na predstavnike. Istinska demokracija ne može se ostvariti bez narodnih predstavnika, ali ih ona podvrgava stalnoj kontroli i oni se u svakom trenutku mogu opozvati.

Ali ako je ona malena, hoće li je podjarmiti? Neće. Dalje⁷⁶ ću pokazati kako se može ujediniti vanjska moć velikog naroda sa sretnim uređenjem i dobrim poretkom male države.

XVI POGLAVLJE USTROJSTVO VLADE NIJE UGOVORNO

Kada je jednom zakonodavna vlast dobro uspostavljena, treba isto tako uspostaviti i izvršnu vlast, jer ona djeluje samo pojedinačnim aktima i ne čini bit prve, pa je od nje prirodno odvojena. Da je bilo moguće da suveren, uzet kao takav, ima izvršnu vlast, pravo i činjenično stanje bilo bi toliko pomiješani da se više ne bi znalo što je zakon, a što nije, i tako izopačeno političko tijelo uskoro bi bilo izvrgnuto nasilju protiv kojeg je bilo ustanovljeno.

Budući da su svi građani po društvenom ugovoru jednaki, svi mogu odrediti ono što svi moraju činiti, dok nitko nema prava od drugoga tražiti da radi ono što sam ne bi učinio. A upravo to pravo, neizbježno da bi se oživjelo i pokrenulo političko tijelo, suveren daje vladaru ustanovljavajući vladavinu.

Mnogi⁷⁷ su smatrali da se takvo stanje utvrđuje ugovorom između naroda i vođa koje on sebi bira, kojim se između dviju strana određuju uvjeti po kojima će se jedni obavezati da zapovijedaju, a drugi da slušaju. Priznat ćemo, siguran sam, da je to čudan način ugovaranja. Ali pogledajmo da li je takvo mišljenje održivo.

Prvo, vrhovna vlast se ne može preinačiti ako se ne otuđi. Ograničiti znači uništiti je. Besmisleno je i proturječno da se suveren predaje nekome tko bi bio iznad njega, jer obavezati se na poslušnost nekom gospodaru, znači vratiti se u punu slobodu.

Osim toga, očito je da bi ugovor naroda s tim i tim osobama bio pojedinačni čin, odakle proizlazi da taj ugovor ne bi bio ni zakon ni čin suverenosti i, prema tome, on bi bio nezakonit.

Nadalje vidimo da bi ugovorne stranke bile među sobom podređene samo prirodnom zakonu i bez ikakva jamca svojih međusobnih obaveza, što se na svaki način protivi civiliziranom stanju. Budući da je onaj koji ima silu u ruci uvijek gospodar njegova izvršavanja, taj ugovor bi valjalo nazvati činom jednog čovjeka koji kaže drugome: »Dajem vam sve ono što imam uz uvjet da mi vi vratite ono što vam se sviđa.«

U državi postoji samo jedan ugovor, ugovor o udruživanju, i on sam u njoj isključuje svaki drugi. Ne bi se mogao zamisliti nikakav drugi javni ugovor koji ne bi narušavao prvi.⁷⁸

XVII POGLAVLJE O USTANOVLJAVANJU VLADE

Na osnovi koje se ideje, dakle, ustanovljava vlada? Primijetiti ću najprije da je taj čin složen ili sastavljen od druga dva, odnosno od utvrđivanja zakonom i izvršavanja zakona.

Prvim suveren određuje što će biti u tijelu vlade utvrđene u ovakvu ili onakvu obliku. Jasno je da je taj čin zakon.

⁷⁷ Rousseau misli naročito na Pufendorfa.

⁷⁸ Čitavo ovo poglavlje pobija monarhističke teorije, posebno one u Pufendorfa.

Drugim narod imenuje vođe koje će biti zadužene za utvrđenu vladavinu. Ali budući da je to imenovanje pojedinačni čin, ono nije drugi zakon, već samo posljedica prvoga i funkcija vlade.

Teško je razumjeti kako se može iskazati čin vladavine prije nego što vlada postoji i kako narod, koji je samo suveren ili podanik, može u stanovitim okolnostima postati vladar ili magistrat.⁷⁹

Ovdje se otkriva još jedno od onih iznenađujućih svojstava političkog tijela po kojima ono usklađuje na izgled proturječne radnje. Jer ovo se obavlja brzim obraćanjem iz suverenosti u demokraciju, tako da, bez ikakve osjetne promjene i samo novim odnosom od cjeline prema cjelini, građani, postavši magistrati, prelaze od općih zakona na pojedinačna djelanja i od zakona na izvršenje.⁸⁰

Ta promjena odnosa nije tankočutna spekulacija bez primjera u praksi. Ona se događa svakodnevno u engleskom parlamentu, kada se Donji dom, da bi u nekoj prilici bolje raspravljao o poslovima, pretvara u veliki odbor, i tako od suverenog vijeća, kakvo je bio malo prije, postaje njegova obična komisija. Na taj način on izvještava samog sebe kao dom općina o onome što je učinio kao veliki odbor i iznova odlučuje pod jednim nazivom o onome što je već odlučio pod drugim.

Pogodnost svojstvena demokratskoj vladavini jest da se ona može ustanoviti jednostavnim činom opće volje. Poslije toga ta privremena vlada ostaje na snazi ako se takav oblik prihvati ili u ime suverena utvrđuje vladu propisanu zakonom, i sve je tako obavljeno prema propisu. Nemoguće je ustanoviti vladu na bilo koji drugi zakoniti način a da se ne naruše prije navedena pravila.

XVIII POGLAVLJE

NAČIN DA SE SPRIJEČI PRISVAJANJE VLADAVINE

Iz ovih razjašnjenja proizlazi, u skladu sa XVI poglavljem, da čin koji ustanovljava vladu nije ugovor, već zakon, da nosioci izvršne vlasti nisu gospodari naroda, nego njegovi službenici, da ih on može postaviti i smijeniti kada mu se svidi, da oni i ne mogu ugovarati, već da moraju slušati, i da, opterećujući se funkcijama koje im država nameće, oni ispunjavaju samo dužnosti građana i pri tome nemaju nikakva prava raspravljati o uvjetima.

Kada se, dakle, dogodi da narod ustanovi nasljednu vladavinu, bilo monarhističku u jednoj porodici ili aristokratsku u jednom staležu građana, on time ne prihvaća nikakve obaveze. On time daje privremeni oblik upravi, dok mu se ne svidi da je uredi drugačije.

⁷⁹ Rousseau, zbunjen strogošću vlastitih definicija, sukobljava se s teškoćama što se mogu činiti vrlo istančanim: imenovanje vlade već je čin vladavine i kada vladavine još nema.

⁸⁰ Rješenje nije manje domišljato od problema. Rousseau je, čini se, počeo od jedne Hobbesove teze (*O građaninu*, VII poglavlje): »Oni koji su se skupili da bi stvorili civilizirano društvo otada počinju s demokracijom.« Za Rousseaua narod kao suveren odlučuje najprije o obliku vladavine, a zatim, konstituirajući se, okupljen u demokratsku vladavinu, imenuje magistratu.

Beaulavon, cjepidlačeći dalje na Rousseauu, u tome nalazi nerazmrsivu teškoću, jer narod, kad postane vladajuća demokratska skupština, više nema prava željeti imenovati kralja. Možemo s Halbwachsom odgovoriti da je suveren mogao odlučiti da uzme demokratski oblik kao privremeni način dok ne uspostavi monarhiju. Ali sve je to logomahija. Treba jednostavno zapamtiti da je za Rousseaua svaka zakonita vladavina u začetku demokracija, pa makar i privremena.

Istina je da su te promjene uvijek opasne i da nikada ne treba dirati u utvrđenu vladavinu, osim onda kada ona postane protivna javnoj dobrobiti. Ali ta smotrenost je političko, a ne pravno pravilo, i država nije dužna prepustiti civilnu vlast svojim vođama, kao ni vojnu vlast svojim generalima.

Također je istina da u takvom slučaju ne bismo znali pomno razmotriti sve formalnosti potrebne da bi se razlikovao ispravan i zakonit čin od buntovničkog meteža i volja čitavog naroda od graje neke urotničke stranke. Ovdje naročito treba u teškim slučajevima⁸¹ dopuštati samo ono što se ni po najstrožem pravu ne može odbiti, pa iz te obaveze vladar izvlači veliku prednost kojom se usuprot narodu održava na vlasti, a da pri tome nitko ne može reći da ju je prisvojio. Jer, hineći da iskorištava samo svoja prava, njemu je vrlo lako da ih sasluša i da, pod izlikom javnog mira, spriječi skupštine koje bi željele uspostaviti pravedniji poredak. Tako se on koristi ili šutnjom koju na svaki način održava ili nepravilnostima koje je počinio, da bi u svoju korist protumačio svjedočenja onih koje strah prisiljava na šutnju, a kaznio one koji se usude govoriti. Tako će decemviri, koji su najprije bili birani na godinu dana, a zatim mandat produžili na još jednu, pokušati da stalno zadrže svoju vlast, ne dopuštajući više komicijama da se sastanu. Na taj jednostavni način sve vlade svijeta, koje su jedanput prigrabile javnu silu, prisvajaju prije ili kasnije i suverenu vlast.

Povremene skupštine, o kojima sam prije govorio, mogu spriječiti ili odgoditi to zlo, naročito kada ih nije potrebno formalno sazivati. Jer onda ih vladar ne može spriječiti a da se jasno ne pokaže kao narušitelj zakona i državni neprijatelj.

Te skupštine, kojima je cilj samo održanje društvenog sporazuma, moraju se uvijek otvoriti sa dva prijedloga koji nikako ne mogu izostati i za koje se odvojeno glasa.

Prvi je: »Odgovara li suverenu da i dalje održi sadašnji oblik vladavine?«

Drugi je: »Odgovara li narodu da njime i dalje upravljaju oni koji su i dosad za to bili zaduženi?«

Pretpostavljam ovdje ono što sam, vjerujem, dokazao, odnosno da u državi nema tog temeljnog zakona koji se ne bi mogao opozvati, pa čak ni društveni sporazum. Jer ako se svi građani sastanu da bi taj sporazum zajedničkim dogovorom raskinuli, ne može se posumnjati da on nije zakonito raskinut. Grotius⁸² čak misli da se svatko može odreći države čiji je član i vratiti svoju slobodu i svoja dobra odlaskom iz zemlje.⁸³ Onda bi bilo besmisleno da svi građani sjedinjeni ne mogu učiniti ono što svaki od njih može postići odvojeno.⁸³

⁸¹ »Cas odieux« (težak slučaj), stari pravnički izraz. To je slučaj u kojem se vršenje zahtijevanog prava pokazuje opasnim (Beaulavon). Ovaj pasus smanjuje domet pret hodnih.

⁸² GROTIUS, *O pravu rata i mira*, II, 5, 24.

⁸³ Ovo poglavlje se smatralo posebno opasnim u Ženevi. Vrhovni tužilac ga je posebno naznačio u izvještaju Malom vijeću (19. lipnja 1762). I, zaista, čini se da tu Rousseau traži povremene skupštine Općeg vijeća.